

DEVIATSIYA NAZARIYASI MAZMUN VA MOHIYATI

*Ismoilova Mohlaroyim, Djo‘rayeva Shaxnoza, Nuraliyeva Mashxura,
Shomurodova Shirin – University of Management and Future Technologies*

universiteti talabalari

Fan : Ijtimoiy pedagogika

Annotatsiya: Mazkur maqolada deviatsiya nazariyasining mazmuni va mohiyati keng qamrovda tahlil qilinadi. Unda deviant xulq-atvor tushunchasining ilmiy asoslari, uning shakllanish omillari, jamiyatdagi o‘rni hamda asosiy nazariy yondashuvlar chuqur yoritiladi. Shuningdek, deviatsiyaning ijtimoiy tizimga ta’siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda ijtimoiy nazorat mexanizmlari haqida batafsil fikr yuritiladi. Maqola orqali jamiyat taraqqiyotida deviatsiya hodisasining o‘rni va ahamiyatini tushunishga harakat qilinadi.

Kalit so‘zlar: Deviatsiya, deviant xulq-atvor, ijtimoiy norma, ijtimoiy nazorat, anomiya, stigmatizatsiya, submadaniyat, ijtimoiy muhit, jinoyatchilik, ijtimoiy tartib.

Kirish

Jamiyat insonlarning o‘zaro munosabatlari, qadriyatlari va ijtimoiy me’yorlari asosida shakllanadigan murakkab tizim hisoblanadi. Har bir jamiyat o‘z a’zolaridan muayyan xulq-atvorni talab qiladi va bu talablar ijtimoiy me’yorlar orqali tartibga solinadi. Ushbu me’yorlar jamiyat barqarorligini ta’minlash, tartib-intizomni saqlash va ijtimoiy uyg‘unlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunga qaramay, real hayotda barcha insonlar ham ushbu qoidalarga bir xil darajada amal qilavermaydi. Ayrim shaxslar yoki guruhlar turli sabablarga ko‘ra belgilangan me’yorlardan chetga chiqadi. Bu esa jamiyatda turli xil ijtimoiy og‘ishlar — ya’ni deviatsiya holatlarining yuzaga kelishiga olib keladi. Deviatsiya

hodisasi har bir jamiyatda mavjud bo‘lib, u ijtimoiy tizimning ajralmas qismi hisoblanadi.

Deviatsiya nazariyasi aynan mana shu og‘ishlarni o‘rganadi, ularning sabablarini aniqlaydi va jamiyatga ta‘sirini tahlil qiladi. Ushbu nazariya nafaqat salbiy xatti-harakatlarni, balki ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi ijobiy og‘ishlarni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois deviatsiyani har tomonlama o‘rganish zamonaviy sotsiologiyaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Deviatsiya tushunchasi va uning mohiyati

Deviatsiya tushunchasi ijtimoiy fanlarda keng qo‘llaniladigan kategoriyalardan biri bo‘lib, u shaxs yoki guruhning jamiyat tomonidan qabul qilingan me‘yorlardan og‘ishini anglatadi. Har bir jamiyat o‘zining tarixiy rivojlanishi davomida ma‘lum qadriyatlar va xulq-atvor me‘yorlarini shakllantiradi. Ushbu me‘yorlar esa insonlarning kundalik faoliyatini tartibga soladi.

Deviant xulq-atvor aynan shu me‘yorlarga mos kelmaslik yoki ularni buzish bilan tavsiflanadi. Biroq, deviatsiya tushunchasi faqat salbiy mazmun bilan cheklanmaydi. Ba‘zi hollarda me‘yorlardan og‘ish ijtimoiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, jamiyatda yangicha fikrlaydigan, an‘anaviy qarashlardan chiqib ketadigan insonlar ko‘pincha ijtimoiy rivojlanishga katta hissa qo‘shadi.

Deviatsiyaning mohiyatini chuqurroq tushunish uchun uni ikki asosiy turga ajratish mumkin. Birinchisi — salbiy deviatsiya bo‘lib, u jamiyat uchun zararli hisoblangan xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. Bunga jinoyatchilik, zo‘ravonlik, giyohvandlik kabi holatlar kiradi. Ikkinchisi esa ijobiy deviatsiya bo‘lib, u mavjud stereotiplardan chiqib ketish orqali jamiyat rivojiga xizmat qiluvchi yangiliklarni anglatadi. Shunday qilib, deviatsiya jamiyatdagi o‘zgarishlar va rivojlanish jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, u ijtimoiy tizimning dinamikligini aks ettiradi.

Deviatsiyaning kelib chiqish sabablari

Deviant xulq-atvorning shakllanishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ularni bir yoqlama izohlash mumkin emas. Har bir shaxsning xulq-atvori uning yashash muhiti, tarbiyasi, psixologik holati va ijtimoiy sharoitlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Avvalo, ijtimoiy omillarni alohida ta’kidlash lozim. Jamiyatdagi iqtisodiy tengsizlik, kambag‘allik, ishsizlik va ijtimoiy adolatsizlik kabi holatlar insonlarni me’yorlardan chetga chiqishga undashi mumkin. Masalan, moddiy yetishmovchilik ba’zi shaxslarni noqonuniy yo‘llar bilan daromad topishga majbur qiladi.

Psixologik omillar ham muhim ahamiyatga ega. Shaxsning ruhiy holati, stress, depressiya yoki psixologik bosim ostida qolishi uning xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, bolalik davridagi travmalar keyinchalik deviant xulq shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy muhit ham katta rol o‘ynaydi. Ota-onaning e’tiborsizligi, noto‘g‘ri tarbiya, oiladagi nizolar va zo‘ravonlik bolalarda salbiy xulq-atvorni shakllantiradi. Bola aynan oilada ilk ijtimoiy tajribani oladi, shu bois bu muhitning sog‘lom bo‘lishi juda muhimdir. Madaniy omillar ham deviatsiyaning yuzaga kelishida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Turli submadaniyatlar mavjud bo‘lib, ular ba’zan umumiy jamiyat me’yorlariga zid bo‘lgan qadriyatlarni targ‘ib qiladi. Bu esa ayniqsa yoshlar orasida deviant xulq-atvorning keng tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Deviatsiya nazariyasining asosiy yo‘nalishlari

Deviatsiya hodisasini tushuntirishga qaratilgan turli nazariy yondashuvlar mavjud bo‘lib, ular ushbu fenomenni har xil nuqtai nazardan tahlil qiladi. Ushbu nazariyalar deviatsiyaning sabablarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Anomiya nazariyasi jamiyatda ijtimoiy me’yorlarning zaiflashuvi yoki buzilishi natijasida deviatsiya yuzaga kelishini ta’kidlaydi. Bunday holatda insonlar qanday yo‘l tutishni bilmay qoladi va bu tartibsizlik turli og‘ishlarga olib keladi.

Stigmatizatsiya nazariyasiga ko‘ra esa jamiyat tomonidan “deviant” deb belgilangan shaxs o‘ziga nisbatan qo‘yilgan ushbu yorliqni qabul qiladi va asta-

sekin shu rolga moslashadi. Natijada u jamiyatdan chetlashib boradi va deviant xulqni davom ettiradi. Submadaniyat nazariyasi ayrim ijtimoiy guruhlarining o'ziga xos qadriyatlari mavjudligini ta'kidlaydi. Ushbu qadriyatlar umumiy jamiyat me'yorlariga zid bo'lishi mumkin, bu esa deviant xulqni "normal" hol sifatida qabul qilinishiga olib keladi. Ijtimoiy nazorat nazariyasi esa insonlarni me'yorlarga amal qilishga undovchi omillarni o'rganadi. Agar jamiyatda nazorat mexanizmlari sust bo'lsa, deviatsiya darajasi ortadi. Shu bois nazorat tizimi ijtimoiy tartibni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Deviatsiyaning jamiyatdagi o'rni

Deviatsiya jamiyat hayotida ikki tomonlama ahamiyatga ega bo'lgan murakkab hodisadir. Bir tomondan, u ijtimoiy tartibni buzadi va jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, jinoyatchilikning ortishi jamiyatda qo'rquv va beqarorlikni kuchaytiradi.

Boshqa tomondan esa deviatsiya ijtimoiy rivojlanish uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Aynan me'yorlardan og'ish orqali yangi g'oyalar paydo bo'ladi, eskirgan qarashlar qayta ko'rib chiqiladi va jamiyat yangilanadi. Masalan, tarixda ko'plab buyuk olimlar va mutafakkirlar o'z davrining me'yorlariga zid fikr bildirgan, biroq keyinchalik ularning g'oyalari jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilgan. Shu sababli deviatsiyani faqat salbiy hodisa sifatida baholash noto'g'ri bo'ladi. Uni ijtimoiy tizimning muhim elementi sifatida ko'rib chiqish zarur.

Ijtimoiy nazorat va deviatsiyani oldini olish

Jamiyat deviatsiyani nazorat qilish va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun turli mexanizmlardan foydalanadi. Eng muhim vositalardan biri bu huquqiy tizim bo'lib, u qonunlar orqali insonlarning xulq-atvorini tartibga soladi. Qonunbuzarliklar uchun belgilangan jazolar deviant xatti-harakatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Ta'lim va tarbiya tizimi ham muhim rol o'ynaydi. Insonlarga bolalikdan boshlab ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar singdirilishi ularning to'g'ri yo'nalishda

shakllanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, jamoatchilik nazorati va ijtimoiy institutlar ham deviant xulqni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Profilaktika choralariga alohida e'tibor qaratish zarur. Yoshlar bilan ishlash, oilaviy muhitni sog'lomlashtirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash kabi chora-tadbirlar deviatsiyaning oldini olishda samarali hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, deviatsiya nazariyasi jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni chuqur anglashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. U inson xulq-atvorining me'yorlardan og'ishini tushuntirish bilan birga, jamiyatdagi o'zgarishlar va rivojlanish jarayonlarini ham yoritadi. Deviatsiyani faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida baholash lozim. Chunki aynan og'ishlar orqali jamiyat yangilanadi va rivojlanadi. Shu bois, deviatsiyani o'rganish va uni samarali boshqarish har qanday jamiyat uchun dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov. S.A.(2026). Pedagogik risklarni boshqarishda globallashuv jarayonlarning ahamiyati. International scientific journal. Interpretation and researches. 1(73).
2. Xaydarov. S.A. (2026). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 3(1). 159-164.
3. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
4. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.

5. Xaydarov. S.A.(2026). Migratsiya sharoitida pedagogic risklarni boshqarishning nazariy-metodologik asoslari. Inter education and global study. 4.(1). 246-255.

6. Xaydarov. S.A.(2026). Migratsiya sharoitida yoshlar tarbiyasi: pedagogik risklar va ularning kelib chiqish sabablari. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. 1.(2). 704 -707.